

Zooma in på Kemi 7–9

Ville Haajamo • Gerd Holmström • Maria Sjöblom

Innehåll

Till läsaren	6
--------------------	---

1

Metallernas kemi .....

Metaller är användbara	10
Metallerna har speciella egenskaper	11
Metallernas egenskaper beror på elektronerna.....	12
En legering är en blandning av metaller.....	15
Metaller med låg densitet kallas lättmetaller	18
Metaller med hög densitet kallas tungmetaller	19
Vår kropp behöver också många metaller.....	20
Metaller framställs ur malmer.....	21
Järn utvinns ur flera olika mineraler	22
Masugnen ger råjärn	24
Varför är det viktigt att vi återvinner metaller?....	27

2

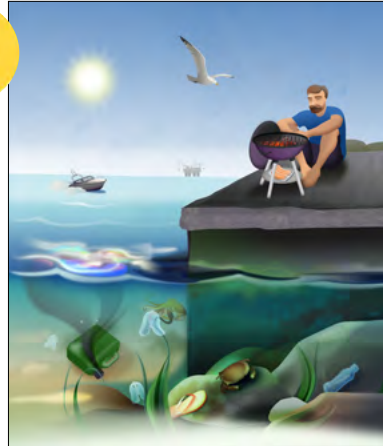

Elektrokemi .....

Metaller reagerar olika	36
Metaller kan ordnas i en spänningsserie	37
Oxidation och reduktion	38
Metaller kan reagera med varandra	40
Spänning mellan två metaller	43
Metaller reagerar med luft	45
Elektrokemisk korrosion	47
Skydda metallen från korrosion	49
Från elström till kemiska reaktioner	52

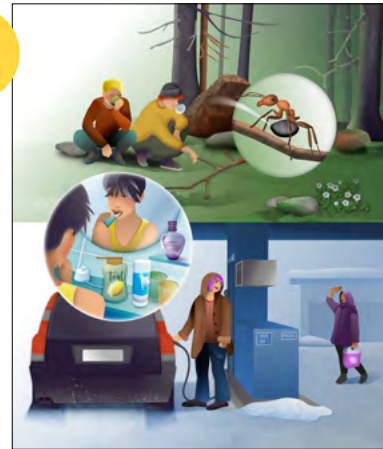
En galvaniserad spik rostar inte	53
Vi får elektricitet från batterier.....	54
Akkumulatorer är batterier som kan laddas.....	55

3

Kolets kemi	58
Organisk kemi handlar om kolföreningar	60
Kol är byggmaterial i allt som lever.....	62
Kolatomen har fyra bindningar	64
Kolväten består av bara kol och väte	68
Kol har fyra kovalenta bindningar	69
Alkaner har enkelbindningar mellan kolatomer....	70
Alkaner har olika egenskaper	72
Alkanerna används ofta som bränslen och som lösningsmedel	73
Metan är en växthusgas	75
Alkener har dubbelbindningar mellan kolatomer...	76
Eten och propen är de enklaste alkenerna.....	77
Alkyner har trippelbindningar mellan kolatomer ...	78
Vi kan påverka växthuseffekten	80

4

Från alkoholer till estrar	84
Alkoholer finns i många produkter	86
Metanol och etanol är de enklaste alkoholerna.....	88
Flervärda alkoholer	91
Alkoholer som bränsle	94
Karboxylsyror är organiska syror	95
Estrar ger doft och smak	99

5

Organisk kemi och kroppen.....	104
Mat och kemi hör ihop	106
Kolhydraterna fruktos och glukos är monosackarider.....	107
Disackarider består av två monosackarider	109
Polysackarider består av många monosackarider	111
Vad menar vi med långsamma och snabba kolhydrater?	113
Din kropp behöver fetter	114
Det finns både mättade och omättade fetter	115
Fetter som härsknat smakar illa	116
Proteiner består av aminosyror	117
Proteiner är känsliga för värme.....	118
Du får i dig vitaminer genom maten.....	121

6

Kemi i samhället.....	126
Ämnen blir olika material	128
Kunskapen om hur vi gör papper kommer från Kina	129
Trä består av bland annat cellulosa och lignin....	130
I massfabriker blir träet till pappersmassa	131
Många olika sorts plast finns i vår vardag	135
Termoplast och hårdplast är olika typer av plast	137
Mjukgörare förändrar plasternas egenskaper	139
Plaster är miljöfarliga	139
I kompositmaterial blandas olika ämnen	142

Titta på bilden.

Varför sitter barnets vante fast i lyktstolpen?
Har det någonsin hänt dig?
Varför tillverkas så många föremål av metall?

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN

OPPIMATERIAALIT
LÄROMEDEL

1.

Metallernas kemi

Vilka egenskaper hos metaller
gör dem så användbara för oss?

Vad är en legering?

I det här kapitlet får du läsa om detta
och mycket annat.

Bolla med material

Du behöver:

- en bit aluminiumfolie, 20 cm x 20 cm
- en bit plastfolie, 20 cm x 20 cm
- en bit kopieringspapper, 20 cm x 20 cm.

Gör så här:

1. Skrynkla ihop de olika materialen till så fina bollar du kan.
2. Vilken boll rullar bäst?
3. Varför är det så?
4. Vilka egenskaper har aluminiumfolien som pappret och plastfolien inte har?

Minimasugnen

Du behöver:

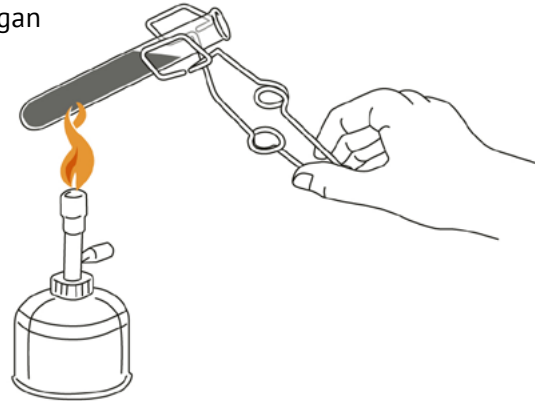
- en tesked av metall
- svart kopparoxid
- träkolspulver
- en indunstningsskål
- en tratt
- ett provrör som tål uppvärmning
- en gasbrännare
- en provrörshållare.

Gör så här:

1. Sätt en tesked kopparoxid och en halv tesked träkolspulver i indunstningsskålen.

2. Rör om med skeden så att pulvren blandas väl.
3. Häll pulvret i provröret med hjälp av tratten.
4. Tänd gasbrännaren.
5. Håll i provröret med provrörshållaren och för det fram och tillbaka i gaslågan tills innehållet börjar glöda. Det här kan ta en stund.

6. Knacka försiktigt ner provrörets innehåll i indunstningsskålen.
7. Undersök skålens innehåll med skeden. Vad hittar du?

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN

Varför är det viktigt att vi återvinner metaller?

Metaller finns i begränsad mängd och de kan ta slut. Därför måste vi använda dem sparsamt. Många metaller i jordskorpan är svåra att nå eller så finns de i väldigt låg koncentration. Då lönar det sig inte att utvinna dem.

Metall kan användas och återvinnas om och om igen. Det är mera miljövänligt att smälta ner och återvinna metall än att framställa ny metall ur malmer. Metaller, både från läskburkar och bilskrot, återvinns.

Gruvor kan påverka vår miljö och vår hälsa på många sätt. Gruvindustrin förorsakar buller, damm och vibrationer i marken. Landskapet kan också förändras. Gruvindustrin kan göra så stora ingrepp i och under marken att hela samhället riskerar att rasa. Ibland måste hela samhället flytta. Så måste man till exempel göra i Kiruna, som ligger i norra Sverige.

Utsläpp från gruvindustrin kan också läcka ut i vattendrag och göra vattnet oanvändbart både för människor och för organismer som lever i vatten.

En underjordisk gruva har försvagat marken under Kiruna. Därför måste stadens centrum flyttas tre kilometer österut. Här flyttas ett helt hus.

Metallframställning kräver väldigt mycket energi.
S speciellt framställningen av aluminium
är mycket energikrävande.
Att återvinna aluminium kräver mindre energi.
Därför är det mer miljövänligt att återvinna
än att framställa ny aluminiummetall.

Vilken färg ger järnoxid?

Du behöver:

- två små bägare
- vatten
- en tesked
- tapetklister i pulverform
- en glasstav
- röd järnoxid, Fe_2O_3
- en pensel
- något att måla på, till exempel en brädbit.

Gör så här:

1. Mät upp ungefär 25 ml kallt vatten i den ena bägaren.
2. Tillsätt en tesked tapetklister.
3. Rör om med glasstaven så klistret är klumpfritt.
4. Låt klistret stå och svälla några minuter.
5. Sätt lite kallt vatten i den andra bägaren och rör ner 2 teskedar järnoxid i vattnet till en jämn smet.
6. Blanda järnoxiden med tapetklistret.
7. Tillsätt vid behov vatten så att färgen blir lagom tjock.
8. Måla en testbit med din färg. Vilken färg blev det?

Uppgifter

1. Gå tillbaka till inledningsskildern på sidan 8.

A) Välj tre metallföremål som finns på bilderna.
Vad är det som gör att metall är ett bra material för just de föremålen?

B) Vad tycker du är det viktigaste du lärt dig i detta kapitel?
Ställ två frågor till dina kompisar.

2. Vilka egenskaper hos metallerna gör att de fungerar bra som

- A) smycken
- B) kastruller?

3. Vad är en legering?

4. Varför använder vi legeringar i stället för rena metaller?

5. Varför leder metaller ström?

6. Vad är en malm?

Det är alltid viktigt att återvinna metaller.
Varför är det speciellt viktigt att återvinna aluminium?

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN